

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВІДНОСИН НА СТАДІЇ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THE LEGAL NATURE OF LEGAL RELATIONS AT THE STAGE OF EXECUTIVE PROCEEDINGS IN THE CIVIL AND ECONOMIC PROCESS OF UKRAINE

Мелех Л.В., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті проаналізовано загальнотеоретичні аспекти виконання ухвал суду у цивільному та господарському процесі, оскільки одним з визначних чинників реалізації положень статті 55 Конституції України [1] і частини 1 статті 6 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 04.11.1950 р. [2] стосовно судового захисту прав та інтересів особи виступає належне функціонування механізму виконання судових актів. Неупереджений, справедливий та об'єктивний судовий розгляд забезпечується, у тому ж числі, шляхом постановлення відповідним судом ухвал, законність яких обумовлює розвиток процесу, так як захист прав і свобод людини органами судової влади у значній мірі залежить від ефективності виконання ухвал суду.

Досліджено класифікацію ухвал суду у цивільному та господарському процесі. Через постановлення ухвали господарський суд чи суд загальної юрисдикції реагує на невиконання обов'язків учасниками судового процесу (ухвали про застосування заходів процесуального примусу), а також забезпечує доступ громадян до правосуддя. А у окремих випадках може впливати на виконання судового рішення (ухвала про розстрочення чи відстрочення виконання рішення суду, ухвала про поворот виконання).

В статті робиться наголос на тому, що визначення форм виконання ухвал та уніфікація механізму реалізації окремих груп ухвал суду забезпечує втілення конституційного принципу обов'язковості судових рішень, а комплексне правове дослідження процедури виконання ухвал суду сприяє формуванню однорідної юридичної практики.

У контексті застосування статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом із прав людини, належне виконання судового акта по своїй природі є складовою права на справедливий судовий розгляд. У цьому відношенні, очевидним є науково-практичне значення, а також актуальність даної проблематики для правозастосовчої практики і науки.

Також на підставі аналізу правозастосовчої та судової практики, правової теорії, правових позицій Європейського суду із прав людини з'ясовано правову природу правовідносин із виконання ухвал суду у цивільному та господарському процесі.

Ключові слова: виконання, виконавче провадження, ухвала суду, виконання рішень, стадія, виконавець.

The article analyzes the general theoretical aspects of the execution of court decisions in civil and economic proceedings, as one of the significant factors in the implementation of the provisions of Article 55 of the Constitution of Ukraine [1] and Part 1 of Article 6 of the Convention «On the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms» dated November 4, 1950 [2] regarding the judicial protection of the rights and interests of a person, the proper functioning of the mechanism for the execution of judicial acts stands out. An unbiased, fair and objective trial is ensured, including, by the relevant court issuing decisions, the legality of which determines the development of the process, since the protection of human rights and freedoms by the judicial authorities depends to a large extent on the effectiveness of the execution of court decisions.

The classification of court decisions in civil and economic proceedings has been studied. By issuing a decision, the commercial court or the court of general jurisdiction reacts to the non-fulfillment of obligations by the participants in the judicial process (decisions on the application of procedural coercion measures), and also ensures citizens' access to justice. And in some cases, it can affect the execution of a court decision (a decision to delay or postpone the execution of a court decision, a decision to reverse execution).

Determining the forms of execution of decisions and unifying the mechanism for the implementation of certain groups of court decisions ensures the implementation of the constitutional principle of binding court decisions, and a comprehensive legal study of the procedure for the execution of court decisions contributes to the formation of uniform legal practice.

In the context of the application of Article 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights, due execution of a judicial act is by its very nature a component of the right to a fair trial. In this regard, the scientific and practical significance, as well as the relevance of this issue for law enforcement practice and science, is obvious.

Also, on the basis of the analysis of law enforcement and judicial practice, legal theory, legal positions of the European Court of Human Rights, the legal nature of the legal relationship related to the execution of court decisions in civil and commercial proceedings has been clarified.

Key words: execution, execution proceedings, court decision, execution of decisions, stage, executor.

Постановка проблеми. Комплексного правового дослідження потребують проблеми юридичної природи правовідносин із виконання ухвал суду, питання правового статусу учасників цивільного та господарського процесу на стадії виконання ухвали, особливостей виконання ухвал суду як у межах виконавчого провадження, так і без участі посадових осіб органів Державної виконавчої служби України чи приватних виконавців.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена такими аспектами як доцільністю подальшого розвитку теорії судових ухвал в сучасному цивільному та господарському процесі; необхідністю правового комплексного дослідження процедури виконання ухвал суду, як виду судового рішення; необхідністю внесення змін в цивільне та господарське процесуальне законодавство із врахуванням останніх досягнень науки процесу; негативною практикою виконання судових актів в Україні, що спричиняє звернення громадян України до Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова характеристика суспільних відносин на стадії виконання судових актів є предметом дослідження широкого кола учених-процесуалістів сьогодення таких як: Щербак С.В., Фурса С.Я., Павлушина А.О., Зейкана Я.П., Верба О.Б., Ляшенко Р.О., Дем'янова О.В.

Саме, науковцями було надано пропозиції стосовно форм реалізації судового рішення (Талан Л.Г.) [3, с. 101], встановлення правової природи виконавчого провадження (Верба О.Б.) [4, с. 45], визначення місця виконавчого провадження в системі права України (Щербак С.В., Фурса С.Я.) [5, с. 251].

Однак, серед джерел правової доктрини, відсутні положення, які би обґрунтовували процедуру реалізації ухвали, як виду судових актів у цивільному та господарському процесі, а також характеризували правову природу визначених правовідносин.

Метою статті є здійснення нормативної характеристики та теоретико-правового узагальнення процедури

виконання ухвал суду у цивільному та господарському процесі.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковість судових актів, передбачена частиною 5 статті 125 Конституції України [1], гарантується законодавцем через механізм виконання їх. Особливий суб'єктний склад правовідносин на стадії виконання ухвали суду обумовлює специфіку процедури реалізації вказаного виду судових актів. Визначення юридичної природи правовідносин на стадії виконання ухвал суду у цивільному та господарському процесі створює передумови для характеристики процедури реалізації ухвал, окреслює способи виконання вказаних судових актів, що дає підстави для обґрунтування пропозицій стосовно правозастосовної практики та оптимізує законодавство.

Норми статті 8 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. визначають право на судовий захист як можливість ефективного поновлення в правах особи компетентними національними судами [6]. Реалізація судового захисту забезпечується, в тому числі, шляхом постановлення судом ухвал, якими, згідно п. 2 ст. 258 ЦПК України та п. 2 ст. 232 ГПК України, вирішуються питання, пов'язані з рухом справи в суді, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, а також інші питання передбачені ЦПК України [7] та ГПК України [8].

Включаючи ухвалу суду до категорії «судових рішень», законодавець, одночасно, демонструє можливість поширення правового режиму стадії виконання судового рішення на процедуру реалізації даної категорії судових актів. Зокрема, Розділ 6 ЦПК України законодавець іменує «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)»; ст. 431 ЦПК України передбачає можливість за кожним судовим рішенням видачу виконавчого листа; Розділ 5 ГПК України законодавець іменує «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у господарських справах»; ст. 327 ГПК України передбачає можливість за кожним судовим рішенням видачу виконавчого листа; п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про виконавче провадження» [9], ч. 3 ст. 431 ЦПК України та ч. 3 ст. 327 ГПК України відносять ухвали судів у цивільних та господарських справах до виконавчих документів.

Вживаючи словосполучення «судове рішення», яке на відміну від поняття «рішення суду» включає, в тому числі, і ухвали суду, законодавець не виключає можливості застосування названих положень законодавчих актів до процедури виконання ухвали, та, одночасно, обумовлює необхідність виокремлення особливого інституту правових норм, якими здійснюватиметься регламентування процедури виконання вказаної категорії судових актів.

Разом із цим, сучасні науковці, характеризуючи виконання судових актів та, зокрема, ухвал суду, обмежуються аналізом реалізації судових рішень у виконавчому провадженні чи ототожнюють поняття «виконання судового рішення» (та ухвали, як його виду) і «виконавче провадження».

Талан Л.Г. у своїй праці зазначає, що особливістю цивільного та господарського судочинства є те, що воно покликано не тільки забезпечувати правильний розгляд спорів про право, але й на усіх його стадіях створити умови, необхідні для виконання судових рішень, досягти повного відновлення порушеного права, тому весь судовий процес, а не тільки стадія виконання, являє органічну єдність [3, с. 93–95].

Верба О.Б. розглядає виконавче провадження в двох аспектах: за місцем у системі права, як комплексний міжгалузевий інститут та за місцем у юридичному процесі, як стадію цивільного процесу [4, с. 38–40].

Проаналізувавши практику ЄСПЛ, Удальцова І.В. констатує, що захист порушених прав передбачає не тільки

декларацію певного правового становища у судовому акті, але й обов'язкову реалізацію висновків суду, в тому числі у межах провадження стосовно примусового виконання [10, с. 91].

Станом на сьогодні, чинне законодавство України не містить норми-дефініції, яка би визначила поняття «виконання судового акта», хоча законодавець неодноразово вживає термін «виконання», зокрема у ЦПК України в контексті обов'язковості судового рішення (ст. 18 ЦПК України та ст. 18 ГПК України), права сторони вимагати реалізацію судового рішення в частині, що її стосується (ст. 31 ЦПК України та ст. 31 ГПК України), виконання ухвали суду про привід свідка (ст. 147 ЦПК України) та забезпечення позову (ст. 153 ЦПК України та ст. 140 ГПК України), виконання мирової угоди (ст. 208 ЦПК України та ст. 193 ГПК України). Серед норм Закону України «Про виконавче провадження» також неодноразово зустрічається поняття «виконання», яке вживається, переважно, у значенні примусового виконання рішень судів та інших органів, у разі невиконання їх у добровільному порядку, про що зазначено в статтях 1, 2, 5, 7 вказаного законодавчого акту.

Академічний тлумачний словник української мови під терміном «виконання» передбачає здійснення чогонебудь, реалізацію завдання, наказу, задуму і т.ін., приведення в життя [11].

Якимчук С.О. стверджує, що виконання судових рішень – це стадія процесу, в якій здійснюється реалізація прав сторін, підтверджених судовим рішенням [12, с. 43].

Погоджуюсь, із думкою Якимчук С.О. та Верби О.Б. із місцем стадії виконання судового рішення у цивільному процесі, вважаю відмежувати поняття «виконання судового рішення» та «виконавче провадження».

Талан Л.Г. зазначає, що виконавче провадження є заключною стадією процесу, у якій досягається основна мета процесуальної діяльності – відбувається відновлення (захист) порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [3, с. 155–156].

На думку Щербак С.В., полярність позицій із приводу визначення місця виконавчого провадження у системі права зумовлена тим, що, в багатьох випадках, позицію теоретиків права визначає законодавство, яке регламентує ті чи інші правовідносини [13, с. 20]. Разом із цим, правова наука не зазначає місце норм, що регулюють виконання ухвал суду, як виду судових актів, у системі права.

Зважаючи на регулювання процедури виконання ухвал суду нормами процесуальних та матеріальних галузей права, і, врахувавши позицію Щербак С.В. щодо наукових критеріїв визначення місця виконавчого провадження у системі права, звертаю увагу, що норми, що регулюють виконання ухвал суду у цивільних справах належать до різних галузей права.

Поділяють правовідносини на стадії виконання судових рішень на три групи: відносини, що носять цивільно-правовий характер; процесуальні правовідносини і адміністративні правовідносини. Відповідно до характеру таких правовідносин автор виділяє три форми реалізації рішень: цивільно-правову, процесуальну та адміністративно-правову [3].

Також, Рего А.В., виділяє чотири групи правових відносин, що виникають у виконавчому провадженні. Це правовідносини щодо правовідносини щодо судового контролю у виконавчому провадженні, де всі правові зв'язки складаються за участю суду; примусового виконання, у яких головною діючою особою є виконавець; правовідносини за участю вищестоящих посадових осіб органу примусового виконання; правові відносини за участю інших органів і організацій, що виконують юрисдикційні акти [12].

Дослідниця Морозова І.Б. вказує на притаманність правовідносинам, що виникають у виконавчому прова-

дженні, ознак як адміністративно-правових так і цивільних процесуальних правовідносин. Дослідивши процедуру реалізації судових актів у виконавчому провадженні, учена Талан Л.Г. звертає увагу на багатогранність, складність змісту відносин, які пов'язані із захистом прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій, і формує висновок про те, що норми, що регулюють це провадження є комплексним утворенням, серед яких виділяє: правовідносини, пов'язані з судовим контролем за діями щодо виконання судових рішень, у яких суб'єктом є суд; правовідносини за участю інших органів та організацій, що виконують правозастосовчі акти; правовідносини щодо примусового виконання, у яких основним суб'єктом є державний виконавець; правовідносини за участю вищестоящих посадових осіб державної виконавчої служби [3, с. 130–135].

Проводячи аналогію класифікацій правовідносин на стадії виконання рішення суду на правовідносини, що складаються на стадії виконання ухвали, зазначу, що всеохоплюючої та єдиної класифікації правовідносин на стадії виконання судового акта сучасні науковці не пропонують. Вважаю доцільним класифікувати ці правовідносини за критерієм специфіки прав і обов'язків суб'єктів на: правовідносини щодо приведення ухвали до виконання, безпосередньої реалізації змісту ухвали та контролю за виконанням ухвали. Приведення ухвали до виконання включає документальне оформлення ухвали і направлення її до відповідного суб'єкта виконання.

Теорію відокремлення стадії приведення судового акта до виконання поділяє Ляшенко Р.О. [14, с. 19] та Фурса С.Я. Безпосереднє виконання ухвали включає діяльність уповноважених суб'єктів щодо реалізації змісту ухвали шляхом вчинення юридично значущих дій та заходів. Контроль за виконанням ухвали передбачає вжиття заходів нагляду і реагування, що пов'язані реалізацією змісту ухвали. Розмежування правовідносин за критерієм специфіки прав і обов'язків суб'єктів прослідковується на прикладі із практики. Приведення ухвали про тимчасове обмеження боржника в праві виїзду за межі України передбачає направлення ухвали судом до відповідного відділу виконавчої служби або приватному виконавцю. В подальшому державний чи приватний виконавець приводить ухвалу до виконання шляхом направлення її для відома до Адміністрації Державної прикордонної служби. Безпосереднє виконання ухвали включає дії посадових осіб Адміністрації ДПС щодо внесення відомостей до бази даних осіб, які є обмеженими у праві виїзду за межі України. Контроль за виконанням такої ухвали має право здійснювати державний чи приватний виконавець, направивши відповідний запит до Адміністрації ДПС [15].

Талан Л.Г., пропонує віднести виконання судових актів без участі посадових осіб органів державної виконавчої служби до альтернативної форми виконання судових рішень з огляду на норми статті 6 ЗУ «Про виконавче провадження», згідно яких, у випадках, передбачених законом, рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів виконуються органами доходів і зборів, банками та іншими фінансовими установами. Рішення зазначених органів можуть виконуватися відповідно до закону також іншими органами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами [3, с. 40–43]. Проте, поширення такого роду форми виконання судових рішень на ухвали суду, вважаємо необґрунтованою, оскільки в зазначених положеннях законодавства, по-перше, відсутнє посилання на ухвалу суду, як вид судових актів, по-друге, законодавець, нормами вказаної статті, окреслює процедуру виконання виключно судових рішень про присудження.

Теорія держави та права розрізняє три форми реалізації норм права: дотримання, використання й застосування. Талан Л.Г. звернув увагу, що у зазначену класифікацію форм реалізації норм права його примусове здійснення не

входить: дотримання й використання є способами реалізації, здійснювані добровільно, без державного втручання, а застосування – закінчується прийняттям правозастосовчого акта, але не його примусовим виконанням [3, с. 9–10]. Погоджуюся із твердженням науковця в частині відсутності примусового виконання серед форм реалізації норм права, зазначаємо, що правозастосовчі акти загалом, а ухвали суду, як їх вид, норм права не створюють та не реалізують. Судові акти гарантують захист порушених, невизнаних чи оспорених прав та свобод суб'єкта правовідносин, тому виконання судових актів жодним чином не може бути частиною класифікації реалізації норм права, оскільки формою реалізації не є, обмежуючись забезпеченням реалізації таких прав та свобод, як елементу правосуддя.

В.В. Комаров визначив інститут правосуддя, як фундаментальний у правовій системі, як форму здійснення прав і свобод людини і громадянина, і як самостійне соціальне і правове благо, що реалізується через справедливі та належні судові процедури [16, с. 91]. У контексті твердження Комарова В.В., пропоную також розглядати виконання судових актів, у тому числі й ухвал суду, як частину реалізації правосуддя, гарантію справедливості та правової визначеності.

Узагальнюючи позиції науковців стосовно визначення змісту правовідносин на стадії виконання судових актів, зазначу, що думки процесуалістів зводяться до тлумачення змісту юридичних відносин пов'язаних з реалізацією судового рішення виключно у межах виконавчого провадження. Також, звертаю увагу, що такого роду положення не знаходять свого відображення на регулювання процедури виконання ухвал суду. Саме, виконання ухвали про привід свідка регламентується нормами адміністративного права, ухвали про судове доручення – цивільно-процесуального, окремої ухвали суду, що містить ознаки повідомлення про злочин – кримінально-процесуального, ухвали про призначення опікуна – сімейного та цивільного права. Тому, зміст ухвали визначає особливості нормативного регулювання правовідносин, що виникають на стадії її реалізації.

Із огляду на викладене, вважаю існування комплексних правових інститутів, серед яких виділяє міжгалузеві функціональні інститути, які виникають у «точках дотику» суміжних неоднорідних галузей права, наприклад, цивільного та господарського. Неоднорідність цих галузей права обумовлює наявність між їх нормами лише функціонального зв'язку, який стабільний.

Верба-Сидор О.Б. пропонує екстраполювати теоретичну концепцію існування комплексних правових інститутів на норми, які регулюють виконання судових актів та робить висновок, що виконавче провадження належить до комплексних міжгалузевих функціональних правових інститутів [4, с. 70].

Аналізуючи правову природу виконавчого провадження Щербак С.В. підтримує позицію щодо адміністративно-правового регулювання процедури виконання судових актів [13, с. 18]. Разом з тим, Грицай О.В. вказує, що правовідносини за участю суду у виконавчому провадженні є цивільними процесуальними, оскільки регулюються нормами ЦПК України [17, с. 107].

Висновки. Приходжу до висновку, що предметом дослідження науковців стало не виконання судових рішень (у тому ж числі ухвал суду) загалом, а виключно реалізація судових актів в межах виконавчого провадження. Правовідносини на стадії виконання ухвал суду у цивільному та господарському процесі становлять поєднання цивільних, господарських, цивільно-процесуальних, господарсько-процесуальних, процедурних, а також інших видів правовідносин, що спрямовані на реалізацію правового порядку визначеного судовим актом.

На мою думку, із метою ефективного системного правового регулюють процедури виконання ухвал суду

у цивільному та господарському процесі, доцільно нормами ЦПК України та ГПК України визначити порядок звернення ухвал до виконання, перелік суб'єктів виконання ухвали, диференціювати способи виконання ухвали, а чіткий алгоритм вчинення дій уповноваженими суб'єктами, що здійснюються на виконання ухвали встановити у підзаконних нормативно-правових актах чи внести доповнення та зміни до чинних законодавчих актів,

які визначають правовий статус суб'єктів виконання таких ухвал.

Таким чином, проведеним дослідженням встановлено місце у системі права правових норм, які регулюють процедуру виконання ухвал суду у цивільних та господарських справах, встановлено коло нормативних актів, що регламентують виконання ухвали та запропоновано шляхи їх систематизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: Міжнародна конвенція від 4 листопада 1950. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Талан Л. Г. Реалізація судових рішень у виконавчому провадженні: дис. канд. юрид. наук. Харків, 2012. 201 с.
4. Верба О. Б. Правосуб'єктність суду у виконавчому провадженні: дис. канд. юрид. наук. Львів, 2012. 244 с.
5. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про визнання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Науково-практичний коментар. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1172 с.
6. Загальна декларація прав людини: Міжнародна Декларація ООН від 10 грудня 1948 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження: монографія. Харків: Право, 2011. 312 с.
11. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Перун, 2005. 208 с.
12. Якимчук С.О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: дис. канд. юрид. наук. Харків, 2015. 240 с.
13. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 22 с.
14. Ляшенко Р.О. Приведення судових рішень у цивільних справах до примусового виконання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 21 с.
15. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012. № 512/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.
17. Грицай О.В. До питання сутності судового контролю над діяльністю органів примусового виконання. *Юридичні записки*. 2013. Вип. 1. С. 105–113.